Překážkový běh aneb O některých komediích a jejich překladech

Michal Zahálka

Nastalo jaro – a to pro mě každoročně znamená pár víkendů na krajských přehlídkách amatérského divadla, kam jezdím takzvaně porotovat. Je nás takových z profesionálního divadla, kdo jezdíme o amatérském divadle psát, dávat mu zpětnou vazbu nebo vést různé festivalové semináře, docela dost. Určitě je v tom i kus pocitu, že něco vracíme prostředí, ze kterého jsme sami vesměs vzešli, ale sám se musím přiznat, že zrovna tak to dělám i docela zištně pro sebe.

Porotovat jsem začal díky profesoru Císařovi a jeho skvělé ženě Mirce hned ve druháku na divadelní vědě – jezdili jsme od té chvíle společně do Červeného Kostelce spoustu let a doteď to pokládám za nejlepší školu analýzy inscenace, které se mi dostalo. Na pana profesora už jenom s láskou a často vzpomínám, ale každá další porota s každou další partou lidí různých divadelních profesí, zázemí a východisek člověka někam posune a nějak inspiruje. Na krajských přehlídkách si každý může ze svého profesního pohledu navíc promyslet i práci třeba na takovém typu repertoáru, se kterým se obyčejně nepotká. Často to bývá poučné z hlediska dramaturgického, ale taky překladatelského – a právě tam míří tohle moje jarní zamyšlení.

Hájemství psavých nadšenců

Na dvou přehlídkách, kde jsem letos v lektorském sboru usedl, jsem se hned ve čtyřech inscenacích potkal se třemi hrami jednoho současného francouzského komediografa (jméno autora i překladatele si v tomto textu nechám od cesty, nejde o personálie, ale o princip). Jeho tvorba mě dosud míjela – znal jsem ho jen podle jména, z repertoáru nejen amatérských, ale i profesionálních souborů českých zemí. Neznal jsem ho z repertoáru divadel francouzských, a když jsem si pak na přehlídce dělal rešerše, ukázalo se, že není divu. Onen autor se sice honosí, že má na kontě sto dvacet veseloher, ale i v jeho vlasti ho hrají zejména amatérské spolky, profesionálních inscenací má minimum a žádnou z nich v opravdu významných divadlech pařížské komediální scény, kde se hrají hry takových jmen jako Sébastien Thiéry, Samuel Benchetrit, tandem Delaporte – de La Patellière, Gérald Sibleyras nebo Florian Zeller.

Z těch tří her, s nimiž jsem se potkal na amatérském jevišti, je znát na jedné straně dost neobratnosti, neschopnosti stavět komediální zápletky kolem logicky jednajících postav a snahy přebírat nápady a postupy, které už dříve a lépe využili autoři podstatně slavnější – zároveň tu je ale jistě i kus potenciálu, v rukou vynikajících komediálních herců se z těch her jistě něco vytřískat dá a jejich relativní nekomplikovanost může být i výhodná.

To je mimochodem další lekce, kterou mně samotnému uštědřilo lektorování amatérského divadla. Myslel jsem si kdysi na jednom semináři, že když si dramaturgicky rozebereme jednu znamenitě zkonstruovanou situační komedii (konkrétně to byla *Dokonalá svatba* od Robina Hawdona) a jednu, která se tak sice tváří, ale ve skutečnosti je za ni jenom převlečený prostoduchý sled jednotlivých žertovných výstupů, bude všem jasné, co je skvělá komedie, která by se měla hrát, a co není.

Docela dost lidí z různých souborů mi tehdy vysvětlilo, že to zkoušeli. Hrát ty rafinované mnohadveřové konstrukce s kaskádou záměn a s postavami, které se ve snaze vyváznout ze zapeklité situace zamotávají hlouběji a hlouběji do vlastních lží. Zkoušeli a zjistili, že to je nejenom herecky, režijně i výrobně nesmírně náročné, ale hlavně že to je příliš komplikované pro jejich publikum. Že jim víc konvenuje hrát sobě i svým divákům pro radost ty jednodušší anekdotky, v nichž stačí jít od vtipu ke vtipu a není potřeba si neustále lámat hlavu nad tím, kdo se zrovna před kým vydává za novou slečnu ženichova svědka, kdo za náměstka ministerského předsedy a kdo je zamčený ve které koupelně.

Tehdy mě to dost překvapilo – ty komedie od Hawdona či Cooneyho jsou přece objektivně o tolik lepší! Od té doby na to ale myslím a rozumím tomu čím dál víc. Žádná hodnota není absolutní, žádné dílo by se nemělo poměřovat ambicemi, které si samo nepředsevzalo, a tahle střízlivá úvaha o mezích možností vlastních i svého obecenstva není vůbec marná. A tady se potom objevuje prostor i pro autory, jako je třeba ten francouzský, o kterém píšu: pro psavé nadšence, kteří nejspíš taky nemají kdovíjaké ambice, ale dovedou naplnit tuhle potřebu příjemných komedií, nad nimiž není potřeba moc dumat.

Překlad jako překážka

V praxi se nakonec vždycky ukáže, že ani to, co při čtení působí úplně jednoduše, nakonec při inscenování zas tak snadné či

bezproblémové nebude. I u těch prostých, přímočarých komedií bývá potřeba (a ne vždy snadné) nějak ošetřit přinejmenším motivace postav, aby na jevišti působily plus minus soudržně. U překladové dramatiky tohoto ranku se však inscenátorům nezřídka staví do cesty ještě jedna překážka, která by v ideálním světě vůbec žádnou překážkou být neměla – samotný překlad. A mohlo by se sice zdát, že překládat jednoduché komedie je určitě jednoduché, ale chyba lávky. Právě naopak, nedostatky v práci s rytmem, s pointováním, se slovními hříčkami, v prostém porozumění výchozímu jazyku a schopností vyjádřit význam v odpovídající (zpravidla přirozené a sdělné) češtině se tu mohou ukázat zvlášť vypečeně.

Díla tohoto konkrétního dramatika překládá do češtiny překladatel podobně dělný – přeložil jich zhruba čtyřicet, profesionálně jich u nás bylo provedeno pět. Když jsem ty amatérské inscenace na přehlídkách sledoval, bylo mi z toho dost smutno: leckdy se dalo přesně odhalit, kde se překladatel dopustil ledabylosti či chyby, a bylo zjevné, jak se zdánlivě nelogickým textem potom musí nebohé soubory zápasit.

Pokud jde o práci s přirozenou češtinou, zvlášť výmluvná jsou místa, kde onen překladatel překládá francouzské slovo nějakým českým, které zní podobně. (Odborně se tomu říká *faux amis*, tedy falešní přátelé.) Majitel firmy se ptá evidentně nekompetentní uchazečky o zaměstnání docela pochopitelně: „Vous avez une formation, au moins?" (Máte aspoň nějaké vzdělání?) V českém překladu to působí skoro vojensky: „Máte aspoň nějakou řekněme formaci?" To tedy zjevně nezní moc přesvědčivě ani překladateli, a tak větu vystele vycpávkovým „řekněme": je asi jednodušší svést neobratné vyjadřování na postavu, která na rozdíl od originálu mektá, než třeba otevřít slovník nebo se prostě zamyslet.

Velice často nejsou v těchto překladech odhaleny nebo vyřešeny slovní hříčky, víceznačnost a podobně. Ve francouzštině třeba stejně znějí slova „pécheur" (hříšník) a „pêcheur" (rybář) – dramatik toho využívá ke slovní hříčce, když jednu z postav nechá (zdánlivě) utonout při rybaření a vdova to v českém překladu komentuje notně kryptickými slovy: „Byl před Bohem velkým hříšníkem. Musel spadnout z lodi." V jiné hře jde taky o nebožtíka: Úspěšná advokátka je zapletena do domnělé vraždy. Žena oběti ještě neví o smrti svého manžela, chce se nechat rozvést a na tuto advokátku, svou dávnou kamarádku, se obrací se slovy „tu es une tueuse", což doslovně přeloženo znamená „jsi vražedkyně" (a hrdinku, která má skoro krev na rukou, to pochopitelně dost vyděsí), ale idiomaticky se tím míní „jsi fakt dobrá". Tady sice překladatel o existenci problému evidentně věděl, a tak první výskyt inkriminované fráze překládá slovy „toho si natřeš na chleba", ale vzápětí už čerstvá vdova své milované kamarádce vesele hlásí: „Jsi vrah, ne?! Alespoň se to o tobě říká."

Pokud nemá inscenátor dost důvtipu, aby celou repliku škrtl, začínají se mu komediální postavy měnit ve vyšinuté jedince a žánr se od nadsazené konverzačky přesouvá do vod holé absurdity. Mladá asistentka ve firmě přináší klientovi kávu a nabízí mu k ní „gâterie". To může znamenat buď pamlsek, nebo polaskání – a protože jsme v takové francouzské komedii, v jaké jsme, klient si to samo sebou vyloží druhým způsobem a začne si dívku zálibně prohlížet. Ne, věru to není kdovíjaký vtip, ale nějaký přece jenom ano – nikoli však v českém překladu, kde musí nebohá slečna klientovi nabízet dočista lascivně „nějaké malé pomazlení na konec". Přitom by se zrovna tady taková (sněhová) pusinka i docela nabízela…

A stává se, že takovéhle vyšinutí z logiky situace potkává postavy vinou překladu také v místech, která jsou pro zápletku kusu (když už se alespoň nějaká vyskytne) dost podstatná. V jedné z komedií se celé první dějství točí kolem takové veselé šlamastyky, že dva různí zaměstnanci pohřebnictví přislíbili pozůstalým dvou různých nebožtíků lacinou jedlovou rakev, která už je bohužel na skladě jen jedna. Nebohý majitel firmy má jedinou naději na spásu před hrozícím skandálem: musí přemluvit vdovu, že její zesnulý manžel by si coby poslanec zasloužil dražší model. Protože je mu to ale trapné, zahajuje ve francouzštině hovor nezávaznou konverzací a mimo jiné poznamená, že nebožtík by „approuverait votre choix".

Má tím na mysli, že „by byl spokojen s tím, jak jste se rozhodla", ve smyslu, že by byl rád, že vdova převzala manželovo místo na kandidátce v nadcházejících volbách. Ona to „votre choix" (doslova „vaši volbu") vztáhne rovnou k volbě levné rakve – a je z toho komické nedorozumění. V překladu však muž volí tak jednoznačnou formulaci („s vaším výběrem by byl myslím spokojen"), že ani on nic jiného než model rakve myslet nemůže, z nedorozumění nic není a herec se nesmírně zapotí, když má postava o dvě repliky později vdovu začít přesvědčovat, že by si manžel přece jen zasloužil něco onačejšího.

V takovém překladu může doslova v každé replice číhat past – a přinejmenším několik na stránce jich taky zpravidla číhá. Řadu z nich dokážou třeba i nepříliš zkušené ochotnické soubory odhalit prostě díky tomu, že musí každou repliku aspoň vyslovit nahlas a třeba se nad ní taky zamyslet. Velkou část ale člověk bez znalosti výchozího jazyka a případně bez originálu v ruce nemá šanci odhalit – a tak se tenhle překladatelský šlendrián dostane až před publikum. Nezasloužil si to nikdo ze zúčastněných.

Nemravnost a nemravnost

Chyby děláme všichni. Někdy si na ně přijdeme sami při druhém, třetím čtení, někdy nám dojdou v hledišti na premiéře, někdy třeba až po letech s odstupem. Někdy po nás překlad v rámci přátelské výpomoci přečte kolega překladatel, někdy chybu odhalí a vyřeší inscenátoři. Někdy tam ta chyba zkrátka zůstane a s tím se člověk musí naučit žít. Chyby dělají i ti nejlepší – a jak praví jedno oborové moudro, překlad úplně bez chyby je holá nemravnost.

S tím velice souhlasím, ale zrovna taková nemravnost je nazdařbůh pouštět do světa takovéhle odfláknuté nepodarky. Divadelního překladatele nejistí pozorný redaktor, jako je tomu u překladu prózy, o to pečlivější by tedy člověk měl být sám od sebe. Bylo by sice krásné, kdyby bylo v silách agentur redakční péči zajistit, sám ale vím, že to je z kapacitních důvodů skoro vyloučené – ostatně na řadu jazyků agentury vůbec nemusí mít vybavené pracovníky.

V případě tohoto konkrétního dramatika a překladatele by se mohlo zdát, že přece o nic nejde – marginální repertoár někde na okraji divadelního provozu. Takhle bídně odvedenou práci si ale nezaslouží žádný text, a už vůbec si ji nezaslouží amatérští divadelníci, kteří ji ve volném čase po večerech zadarmo vylepšují, seč mohou, a ona jim stejně bez ustání podráží nohy. (Nechme stranou, že tentýž překladatel tu a tam sáhne i po podstatně kvalitnějším repertoáru, a to s výsledky neméně truchlivými.) Na dobrém divadelním překladu setsakra záleží – znám i dost mnohem, mnohem lepších her, které v českém divadle zabily i o dost méně špatné překlady.

Divadelnímu překladateli náleží uznání – jenom si ho musí zasloužit. A v přibližném překlopení slovíček z jednoho jazyka do druhého ta práce opravdu nespočívá. •